

CINKARNE V ZAGORJU, ŠENTJANŽU IN CELJU

JOŽE SORN

Veliko govorimo o zgodovini železarstva in premogovništva, le redkokdaj pa se spomnimo na pisane kovine cink, baker in svinec. Zato se nam je zdelo prav, da opišemo zgodovino njihovega rudarstva in fužinarstva. Za začetek bomo na kratko obdelali cink.

Cink oziroma — kot pravi industrija — surovi cink je končni proizvod taljenja cinkove rude. Le-ta nastopa v naravi najpogosteje v zvezi s svinčevo rudo. Zato ni nič čudnega, da so tudi na slovenskem ozemlju in v njegovi soseščini nakopali največ cinkove rude v rudnikih, kjer so pridobivali pretežno svinčevo rudo.

V Avstriji je bilo cinkove rude znatno manj kot pa na primer svinčeve ali celo železove rude. Da bomo dobili pravo podobo o pomenu izkopa cinkove rude in o količini pridobljenega surovega cinka, bomo morali na kratko obseči vse bivše avstrijske dežele (dežele ogrske krone puščamo tokrat ob strani).

1. CINKOVA RUDA V AVSTRIJI

Najprej moramo opozoriti na dve pomembni dejstvi: na prvo, ki ugotavlja, da se je povečala proizvodnja cinka nič prej kot šele proti koncu predmarčne dobe, in na drugo, ki zatrjuje, da je bila prav Galicija nekaj desetletij vodilni proizvajalec tako cinkove rude kot surovega cinka in da jo je Koroška dohitela šele pod konec 19. stoletja, ker so se pač galicijski rudniki izčrpali. Za orientacijo glede vodilnega dogajanja nam bo tu povsem zadoščalo, če bomo napravili preseke skozi štiri različna leta. Tako so 1877 v Avstriji nakopali od 24.000 ton cinkove rude: Galicija skoraj 56 %, Koroška 30 %, Tirolska že znatno manj, le 10 %, železarsko zelo pomembna Štajerska komaj 3 %, Kranjska kot peta in poslednja omembe vredna cinkova dežela nezatni 1 % te rude. Leta 1890 je Galicija nakopala 54 % rude, Koroška že 32 %, Tirolska manj kot 9 %, Štajerska 6 %, Kranjska niti ne 0,1 %. Glavna tekmeča sta si torej bila Galicija in Koroška. Do preobrata je prišlo

prav v letu 1891, ko je Galicija nakopala le še 43 %, vsa Koroška pa že 43 %; Tirolska je s svojimi 11 % močno zaostajala. Vsi drugi rudniki so proizvedli bore 3 % cinkove rude. Od imenovanega leta dalje je Koroška stalno napredovala (Galicija pa stalno nazadovala), dokler ni dosegla leta 1910 svojih 90 %, Galicija pa svojih 6 % (Češka 4 %, ostale pokrajine pa tega leta niso nič nakopale).¹

2. CINKOVA RUDA V OSREDNJI SLOVENIJI

Ker je zgodovina o kopanju cinkove rude v obrobni predelih slovenske zemlje še kar zadovoljivo popisana,² nam preostane kot dopolnilo obdelava te rudarske panoge na Kranjskem in na južnem Štajerskem, predvsem pa oris historiat talilnic cinkove rude ali cinkarn, proizvajalcev surovega cinka. Prav preseneča nas, da na obrobju, kjer so pridobili največ cinkove rude, ni bilo večje ali pa sploh ni bilo nobene cinkarne, da pa so tu v sredini, kjer tako rekoč ni bilo cinkove rude, v primernih časovnih razmikih zrastle tri cinkarne, vse tri znatnega pomena.

Ko si odmislimo omenjene obrobne rudnike cinkove rude, namreč rudnike v Rablju, Bleibergu nad Beljakom ter na Peci in okoli nje, se vprašamo, kje v osrednjih delih Slovenije so kopali cinkovo rudo in jo — z uvoženimi količinami vred — v cinkovih fužinah talili v surovi cink? V splošnem skromna nahajališča cinkove rude so bila na terenu med Vačami in Ponovičami, v hribih takoj južno od Litije, na ozemlju med Mokronogom in Šmarješkimi Toplicami, še zlasti pa okoli Trebelnega, dalje okoli Radeč pri Zidanem mostu, končno na Bohorju in v njegovi bližini (Planina nad Sevnico, teren severno in vzhodno od Sevnice). Prezreti tudi ne smemo okolice Šoštanja in pa Ožbolta ob Dravi.

Le malo kopov cinkove rude je obratovalo pod firmo samostojnega pridobitnega podjetja. Največkrat so jih eksploatirale družbe, ki so imele svoje težišče drugje (premog, svinec). Kot samostojna podjetja je treba ome-

niti le tri firme. Najstarejša specializirana družba se je konstituirala leta 1850 in se je imenovala Rudnik srebro vsebujočega svinca, bakra in cinka v Dravskem gozdu (Drauwalder silberhältige Bley-, Kupfer- und Zink Bergbau).³ Večinski deležnik je bil Jakob Krušnik iz Radelj ob Dravi, manjšinska pa Ivan Baumgartner in Karl Kranz, dva ljubljanska podjetnika, ki sta se tudi sicer živahno udeleževala gospodarskih poslov (rudniki svinca in premoga, veletrgovina). Firma je sicer imela v naslovu besedo 'cink', toda zaradi revnih rud ni bil učinek njenega dela kaj prida, saj je na primer leta 1851 nakopalo 33 delavcev 235 ton železove rude (ki je sploh ni imela v programu!), leta 1852 pa okoli 60 kg srebra in 17 ton svinčevega glaja (torej o cinku nič podatkov).⁴ Zaradi revnosti rud ni bila družba od leta 1855 dalje kakih 25 let nič več aktivna.⁵

V letu 1874 sta bili ustanovljeni naslednji dve družbi (istočasno tudi poslednji dve družbi pred prevratom). Prva izmed njih se je imenovala Rudnik cinkove rude Trebelno, lastnika pa sta ji bila radeški tovarnar Jožef Terček in Jožef Plaznik iz Hotemeža.⁶ Rudo sta, kolikor sta je pač nakopala, prodajala šentjanški cinkarni. Drugo podjetje se je imenovalo Rudnik svinca in cinka Friderici na Bohorju.⁷ Družbo so sestavljali nekaj domačini, nekaj pa Dunajčani. Tudi to podjetje je kopal cinkovo rudo s spremenljivo srečo (obe družbi sta vsaj pravno obstajali tudi še v stari Jugoslaviji).

Končno naj omenimo, da so od leta 1877 dalje kopali cinkovo rudo pri Jablanci blizu Litije bratje Stareti iz Mengša,⁸ lastniki tamkajšnje pivovarne in manjšega premogovnika blizu Zagorja. Ker so zaradi tega že bili rudarski podjetniki, jim ne moremo reči, da so se specializirali na izkop cinkove rude.

Čeprav bomo vse druge kope cinka omenili pri cinkarnah, ki so jih eksploatirale v lastnem imenu, se nam zdi kljub temu smiselno, da že kar tu povemo, koliko cinkove rude so v osrednjih delih Slovenije nakopali v letih, ko so je nakopali največ ali pa najmanj (računano v tonah):

	1871	1876	1884	1891	1894	1900
Kranjska	507	255	28	46	65	30
Juž. Štajerska	472	745	0	25	40	0
Skupaj	979	1000	28	71	105	30

V splošnem vidimo, da so tod po letu 1876 nakopali vse manj in manj cinkove rude; najuspešnejša so bila leta med 1845 in 1876. Na južnem Štajerskem so poslednjič kopali cinkovo rudo leta 1894, na Kranjskem pa leta 1900. Potem je zamrla tovrstna rudarska dejavnost pred prevratom.⁹

Avstrija je sicer imela 2—3 manjše cinkarne že v začetku 19. stoletja, toda vse so bile zunaj slovenskega ozemlja.¹⁰ Na Slovenskem sta v predmarčni dobi (pred tem jih tako ni bilo) delovali le dve cinkarni; obe sta bili šibki in kratkotrajni in nista bili kakšne posebne vrednosti. Prva je bila erarna in je pričela delovati v Železni Kapli okoli leta 1820 ter je bila v bistvu le del tamkajšnje svinčarne (kdaj je ustavila delo, še ne vemo točno), druga je bila Rosthornova na Prevaljah in je obratovala skromna štiri leta (1824 do 1828).¹¹

Pomembnejši obrati so zrastle proti koncu gospodarsko konjunkturne predmarčne dobe. Po skoraj 15-letnem premoru je pričela z delom v Zagorju ob Savi fužina za cink, ki približno 20 let ni imela niti na slovenskem ozemlju niti v njegovi okolici domala nobene konkurence. Bila je last znane Premogokopne združbe v Zagorju ob Savi in je bila le eden izmed več industrijskih in rudarskih obratov omenjenega podjetja. Firma se je konstituirala poleti 1842 in je prvenstveno eksploatirala premog, v drugi vrsti pa pridobivala surovi svinec, surovo železo itd. Cinkarna v Lokah pri Zagorju z dvema pečema za taljenje cinkove rude je bila kot prvi obrat zagorske cinkarne koncesionirana konec leta 1842, spomladi naslednjega leta pa je pričela redno obratovati. Leta 1844 je rudarska oblast koncesionirala drugi obrat zagorske cinkarne, ki je deloval v Toplicah v neposredni bližini Zagorja. Rudo je pričel taliti že proti koncu istega leta.¹²

Obrat v Lokah je talil cinkovo rudo, ki jo je družba kopala na terenu med Vačami in Ponovičami (tu je kopala tudi bakrovo in svinčevo rudo). Ko pa je steklo delo še v topliškem obratu, je začela eksploatirati cinkovo rudo ob Paki pri Šoštanjju. Tu je postavila tudi drobilec za rudo, phalnico in pražarno.¹³ Prav kmalu se je izkazalo, da je tudi šoštanjjska ruda prerevna za pomembnejšo eksploatacijo, ker je vsebovala le 10 % cinka. Zaradi tega in zaradi velike geografske oddaljenosti od talilnih peči so ti kopi postali nerentabilni. Zategadelj se je družba preusmerila v nakup koroške cinkove rude, predvsem rabeljske rude.

Obe peči v Lokah sta imeli majhno zmogljivost: letno sta dali le po 90 ton surovega cinka. Ko je steklo še taljenje v Toplicah, se je proizvodnja povečala in dosegla včasih tudi po 300 ton cinka letno.

V Toplicah je stala v bližini cinkarniškega obrata majhna peč za pridobivanje koksa; letega so pri taljenju primešali cinkovi rudi. Koncesija zanjo je bila sicer dana že leta 1843, toda podatek o dodajanju koksa rudi

datira šele v maj 1847; ne prej ne pozneje se ne omenja koks v zvezi s cinkom, pa tudi sicer ne vemo, kako in koliko časa so potekali poskusi z razžveplanjem zagorskega rjavega premoga.

Premogokopno združbo v Zagorju ob Savi (od 1858: 'Združba v Zagorju ob Savi') je kupila leta 1880 dobro znana Trboveljska premogokopna družba. Ta proizvodnje surovega cinka ni ustavila, ker je bila zagorska cinkarna še vedno rentabilna. Opazi pa se, da je pričela produkcija cinka kmalu pešati, saj je npr. leta 1893 proizvedla 689 ton cinka, naslednjega leta pa 623 ton. Delo v cinkarni so dokončno ustavili leta 1907.¹⁴

Druga cinkarna je bila utemeljena v Šentjanžu na Dolenjskem ob tamkajšnjem rudniku premoga. Le-tega je kupil leta 1862 dunajski trgovec in industrialc Ludwig Kuschel in ob njem takoj sezidal še fužino za cink, ki je pričela redno obratovati že leta 1863.¹⁵ Talil je predvsem koroško rudo, ker je bilo dolenjske premalo, čeprav jo je kopal v lastni režiji od leta 1868 dalje južno od Mokronoga, vzhodno od Sevnice in v okolici Zidanega mosta.¹⁶

Šentjanška proizvodnja surovega cinka se je dvigala hitreje kot pa nekaj zagorska proizvodnja. Tako je leta 1863 pridobil podjetnik 259 ton cinka, naslednjega leta 351 ton, leta 1865 že 560 ton, končno leta 1866 kar 700 ton.¹⁷ Proizvodnja seveda ni bila večja samo zaradi izdatnejše koroške rude, ampak tudi zaradi zmogljivosti in kvalitetnejših peči, ki jih je Kuschel montiral že ob samem začetku, medtem ko je morala zagorska cinkarna dolgo vrsto let delati s starim tipom peči in je šele s pomočjo večjih investicij zamenjala zastarele lüttiške peči (po mestu Lüttich, Liège) s sublimacijskimi pečmi, kjer je ostalo v žlindri manj čistega cinka.

Močan proizvajalec koroške svinčeve in cinkove rude je bila v tem času Bleiberger Bergwerks-Union. Ta je leta 1871 resno obravnavala misel, da bi zgradila lastno cinkarno kje v bližini večje železniške postaje (česar Kuschel ni imel!). Misel je res imela realno osnovo, saj so na primer prav tega leta na Koroškem nakopali 80 % vse notranjeavstrijske cinkove rude (na Kranjskem in južnem Štajerskem le 20 % te rude, druge v tem delu Avstrije pa je bil izkop povsem neznatn), sta pa le kranjski dve fužini talili to rudo. Vendar se je pokazalo, da Bleiberška rudarska unija nima dovolj investicijskega kapitala za postavitev in opremo moderne cinkarne in vse je ostalo pri starem. Tako sta torej predvsem iz koroške rude natalili obe cinkarni 784 ton ali 44 % celotne avstrijske proizvodnje surovega cinka (Galicija iz svoje rude 51,6 %, Tirolska pa iz svoje 4,4 %).

Zaradi nadaljnjih modernizacij sta mogli predelati naši dve cinkarni še več koroške rude, namreč toliko, da sta pridobili leta 1872 kar 918 ton surovega cinka, leta 1875 pa celo 1177 ton.

Ob teh številkah se moramo vprašati, kakšno mesto po vrednosti zavzema surovi cink v družbi z drugimi montanskimi proizvodi na Kranjskem. Leta 1864 na primer je znašala vrednost privatne proizvodnje v tej deželi za surovo železo 38,92 %, za rjavi premog 27,64 %, za surovi cink 10,57 %, proizvodnja ostalih montanskih panog skupaj (svinec, baker itd.) pa manj kot 8 %. Čeprav je cink močno zaostajal za premogom, kaj šele za surovim železom, je kljub temu zasedel tretje in tako rekoč poslednje mesto v vrednostni lestvici. S tem je ponazorjena struktura rudarstva in fužinarstva na Kranjskem, medtem ko je bilo na južnem Štajerskem prav obratno: prevladoval je premog, sledilo mu je surovo železo. Kaj je bilo tu na tretjem mestu, ni lahko ugotoviti.

Kuschel je zašel leta 1872 v krizo in prodal vso svojo dolenjsko lastnino eni izmed vodilnih dunajskih bank. Dve leti pozneje je to premoženje kupila neka dunajska delniška družba za montansko industrijo, od nje pa maja 1878 spet Kuschel sam. Ko je podjetnik postal samolastnik, je delo v cinkarni ustavil konec junija 1878.

Tretja cinkova fužina je bila državna cinkarna v Celju. Že pri utemeljevanju tega obrata je bilo določeno, da bo to fužina za taljenje izključno rabeljske cinkove rude. Od takrat dalje sta rabeljski rudnik in celjska cinkarna dejansko bili proizvodjalna, to je, poslovna enota; nekaj tudi zato, ker sta oba obrata bila erarna last. Cinkarno so pričeli graditi leta 1873, delo pa je steklo oktobra 1875.¹⁸ Prvi direktor je postal Julij Pogačnik, do takrat rudniški in fužinski upravitelj podjetja za izkop bakrove rude in njeno taljenje v Škofjem nad Škofjo Loko. Od trenutka, ko so prvič prižgali peči v tej najmodernejši in največji cinkarni na Slovenskem, pa do konca leta 1875 je obrat proizvedel le 32 ton cinka, potem pa se je produkcija zelo naglo večala.

Da bomo njeno kapaciteto in položaj med avstrijskimi cinkarnami konkretno opredelili, bomo k primerjavi pritegnili še Galicijo oziroma njene peči za pridobivanje surovega cinka v mestu z imenom Kaczyka. Na ta način dobimo naslednjo razpredelnico o proizvodnji (gl. tabelo na str. 132).

Galicijske cinkove fužine so z letom 1902 še bolj napredovale v proizvodnji. Ko je leta 1907 prenehala obratovati cinkarna v Zagorju, je bil odnos med proizvodnjo peči v Galiciji in Celju takle: peči v Kaczyki 8303 tone,

Leto	Galicij-skega cinka v tonah	Sloven-skega cinka v tonah	Od tega v tonah	celjska v % slov.	cinkarna v % avstr. cinka
1876	1815	1994	494	25	13
1878	1736	1887	500	26	14
1882	1923	3077	1539	50	31
1888	1445	2557	1453	57	36
1890	2173	3313	1859	56	34
1893	1927	3943	2565	65	44
1897	3941	3362	2563	76	35
1899	3548	3644	3077	84	43

v Celju 2906 ton (= 26 % celotne avstrijske proizvodnje). Leta 1909 je bil odnos že boljši v korist Celja, kajti njegova cinkarna je takrat proizvedla 30 % avstrijske produkcije. Odnos 70 % : 30 % v korist Galicije je v glavnem veljal za ves čas pred prvo svetovno vojno.¹⁹

V letu 1914 je celjska cinkarna dogradila objekt za proizvodnjo žveplene kisline in objekt za proizvodnjo modre galice. Postala je delno tudi kemična tovarna.

Po prevratu je prešla kot bivša avstrijska državna last v roke kraljevine SHS. Ker je bila nova državna administracija glede vprašanja tržišča neelastična in neprilagodljiva, jo je dala leta 1922 v zakup privatni družbi. Od najnižje količine 210 ton leta 1921 se je proizvodnja po šestih letih povzpela že na 1760 ton surovega cinka. Cinkovo rudo pa je morala še nadalje kupovati v tujini, ker rude iz slovenske Koroške ni bilo dovolj.

4. ŠTEVILO DELAVSTVA

Ko smo se tako seznanili z nahajališči cinkove rude in s cinkarnami samimi, moramo odgovoriti še na vprašanje, kakšen je bil splošen gospodarski pomen teh rudnikov in fužin.

Brez posebnega obotavljanja lahko takoj odgovorimo, da izkop cinkove rude ni dajal lastnikom nobenega posebne omembe vrednega dobička, če že ne vsaj občasno čisto izgubo. Drugače je bilo s surovim cinkom. Cene so sicer zelo nihale (8—12 fl za cent ali 56 kg), če pa orientacijsko določimo ceno za cent surovega cinka na 10 fl, potem vidimo, da so podjetniki za tono cinka prejeli približno 180 fl. Kosmati dobiček vseh treh cinkarn bi leta 1876 po tem računu utegnil znašati 359.000 fl. Po odbitku vseh stroškov (nakup rude, gorivo za fužine, mezde, investicije) bi moglo ostati čistega dobička vsaj 25 % ali nekako 90.000 fl.

Ker so vso rudo uvažali, so zanjo iztržili denar rudniki Rabelj, Bleiberg itd. Tudi čisti dobiček ni ostal doma. Lastniki zagorske

cinkarne so bili podjetniki iz Innsbrucka, Salzburga in z Dunaja, lastnik šentjanskega obrata z Dunaja, lastnik celjske cinkarne pa državi erar. Tako so ostale doma skoraj izključno samo mezde; denar za prodano gorivo že znatno manj, ker so cinkarne dostikrat imele — podobno kot fužine za železo — svoje lastne gozdove. Morda so kaj malega zaslužili še privatni kovači in drugi rokodelci, kmečki prevozniki itd. To pa bi bilo v glavnem tudi vse, kar je — razen nepremičnin — ostalo v deželi.

Kot je osrednja Slovenija bila šibka v izkopu cinkove rude pa močna v proizvodnji surovega cinka, tako je bilo tudi število rudarjev v cinkovih rudnikih skromno, število fužinskih delavcev v cinkarnah pa znatno. Tabela za Kranjsko v letu 1874 kaže zaposleno strukturo v področju, imenovanem „montanisticum“ (= rudarstvo in fužinarstvo):

Ruda, rudnina	Zaposlenih		
	moških	žensk	otrok
rjavi premog	835	24	5
živosrebrna ruda	739	4	0
železova ruda	424	14	1
cinkova ruda	25	9	2
rjavi manganovec	34	0	0
svinčeva ruda	15	5	0
črni premog	20	0	0

Seveda so bili pri fužinskem delu spet veliki skoki: absolutno so prevladoval talilnice železa, precej manj ljudi je odpadlo na vse druge talilniške obrate, kar se konkretno pravi, na idrijske peči in na obe cinkarni:

Fužine	Zaposlenih		
	moških	žensk	otrok
za železo	309	0	0
za živo srebro	160	0	0
za cink	101	7	0
za svinec	2	0	0

Potemtakem je bilo v vseh rudnikih in fužinah na Kranjskem zaposlenih 2664 moških, 63 žensk in 8 otrok, skupaj 2735 ljudi.

Toda vrniti se moramo k cinku. Če hočemo spoznati pravo mesto slovenskega cinkovega rudarstva in fužinarstva v okviru Avstrije, moramo k vrednotenju pritegniti tudi Galicijo, ki je bila glede tega vodilna dežela. Tabela, sestavljena za leto 1875, nam pove, da je imela Galicija glede na nakopano količino cinkove rude nesorazmerno veliko število rudarjev; ker pa gre tu gotovo za delavce, ki so istočasno kopali tudi svinčovo rudo, je razumljivo, da nobena statistika ni nikoli niti od daleč poskušala ugotoviti, kdo je v istem

svinčevo-cinkovem rudniku izkopal samo svinec in kdo samo cink. Podobna ugotovitev velja tudi za Koroško in Kranjsko. Gre le za to, da vidimo, kako malo je pomenila osrednja Slovenija v tej panogi rudarstva:

Dežela	Zaposlenih			Proizvodnja cink. rude v tonah
	moških	žensk	otrok	
Galicija	624	177	95	14.122
Koroška	26	18	12	7.743
Kranjska	11	1	0	72

V proizvodnji surovega cinka so številke že znatno bolj realne, ker so fužine za cink služile res samo taljenju te rude in njihovi fužinarji niso bili zaposleni s taljenjem še kakšne druge rude.

Mesto	Zaposlenih			Proizvodnja sur. cinka v tonah
	moških	žensk	otrok	
Kaczyka	177	38	11	1589
Zagorje + Šentjanž	122	17	4	1117
Celje	70	0	0	32

Šentjanška cinkarna je imela več fužinarjev kot zagorska. V letih pred ukinitvijo je zaposlovala 70 moških, 10 žensk in 3 otroke. Po likvidaciji pa se je povečalo število delavcev v zagorski fužini in že dve leti pozneje je zaposlovala 84 moških in 14 žensk. Število fužinarjev je seveda nihalo, toda do preloma je prišlo sredi leta 1899, ko je število padlo od 78 na 52 delavcev, pozneje še na manj.

5. POLOŽAJ DELAVSTVA

V naslednjih odstavkih želimo nekaj malega spregovoriti še o delovnem času, o nekaterih bonitetah, ki so jih uživali cinkarji, in o bratovskih skladnicah kot prvotni obliki socialnega zavarovanja.

Tja do prvih desetletij 19. stoletja so rudarji in fužinarji v Avstriji delali v posadah ali šihtih, ki so trajali sedem ali pa osem ur. V predmarčni dobi (1815—1848) se je zaradi vse večjega povpraševanja po gospodarskih dobrinah pričela proizvodnja dvigati, kar je konkretno za delavce pomenilo podaljšanje delovnega dne. Tako so koroške fužine železa v Treibachu vpeljale 10-urni šiht že leta 1806, hüttenberški knapi pa so bili leta 1837 prisiljeni zamenjati svoj 8-urni šiht za posado, ki je trajala pri nekaterih podjetnikih 10 ur, pri drugih pa 12 ur. Prav tako na 12-urni šiht so morali leta 1847 pristati delavci podjetij grofa Eggerja na Koroškem.²⁰

V prvi cinkarni na Kranjskem so fužinarji imeli — podobno kot vsi delavci Premogo-

kopne združbe v Zagorju ob Savi — posado, ki je trajala 12 ur. Pričeli so delati ob 6. uri zjutraj na znak zvona, končali pa ob 18. uri. Ker je bila vmes ena ura odmora (od 12. do 13. ure), so učinkovito delali 11 ur. Plavžarji so delali vseh sedem dni v tednu. Otrok do 14. leta starosti niso zaposlovali. Vsi ti delavci so prejeli mezo in uživali brezplačno stanovanje ter deputatni premog, niso pa dobivali hrane in obleke.²¹

Kuschlovo podjetje v Šentjanžu, sestavljeno iz premogovnika in cinkarne (ter rudnikov cinka), je zgradilo 10 družinskih hiš z 99 stanovanji, torej tako imenovane kasarne, kjer je stanovalo 170 delavcev. Tu stanovanja niso bila brezplačna. Podjetnik jih je dajal v najem »po zmerni ceni«. Brezplačno so prejeli le deputatni premog in vrtičke. Na voljo je bil špital; kdaj je bil zgrajen, še nismo ugotovili, vsekakor pa je leta 1873 že funkcioniral. V istem letu se omenja tudi šola. Tako špital kot šola je delno vzdrževalo podjetje, delno pa bratovska skladnica.²²

Ko je steklo delo v zagorski cinkarni, je tam bratovska skladnica že obstajala, šentjanški rudarji in fužinarji pa so jo dobili leta 1866; njena začetna glavica je znašala 1435 fl, osem let pozneje je imela 12.590 fl premoženja.

Celjska cinkarna ni imela svoje lastne bratovske skladnice. Delovno enoto sta sestavljala rudnik Rabelj in cinkarna in prav zato je bila tudi bratovska skladnica ena in enotna za oba obrata.

OPOMBE

1. Statistiki rudarstva in fužinarstva je posvetila C. kr. statistična Centralna komisija na Dunaju posebno serijo publikacij s skupnim naslovom *Der Bergwerks-Betrieb im Kaiserthume Oesterreich* (nadaljevanje nekdanjih *Tafeln zur Statistik*). Naše navedbe so izračunane na osnovi podatkov, ki jih imajo zvezki za citirana leta. — 2. Predvsem *Der Bergwerks-Betrieb* (vsi letniki), dalje H. Wiessner, *Geschichte des Kärntner Bergbaues*, II. Teil, *Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues...*, Klagenfurt 1951 (Archiv... 36/37 Bd) — v celoti, končno I. Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*, Maribor 1954 (Poljudno-znanstvena knjiga, 4), str. 159, 170—171.
3. Arhiv Slovenije (AS), Ljubljana, *Steiermärkisches Berghauptbuch für den Cillier Kreis* — V. Rudarska knjiga A, str. 185. — 4. *Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer...* im Jahre 1852, Gratz, tabela H. — 5. *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, XXVI, Wien 1878, str. 232. — Leta 1878 je rudarska oblast zagrozila družbi, da ji bo zaradi nedelavnosti rudnik odtegnila, če se ne bo oglasila v 60 dneh. — 6. AS, *Verschiedene Werkskomplexe*, Supplement Band, sign. M 3, str. 458. — 7. AS, *Steiermärkisches Berghauptbuch...* —

V. Rudarska knjiga C, str. 781. — 8. AS, Verschiedene Werkskomplexe, Suppl. Band, str. 522. — 9. Der Bergwerks-Betrieb za citirana leta. — 10. Za Dellach v dravski dolini in Döllach v möllski dolini (obe erarni) ter Komposchevo v Lainachu prim. Wiessner, op. cit., str. 119. — 11. Za Kaplo prim. Wiessner, op. cit., str. 225, za Prevalje med drugimi Mohorič, op. cit., str. 73. — 12. Vsi podatki o zagorski cinkarni, o koksu in o rudnikih so vzeti iz Arhiva rudnika Zagorje (ARZ), spisi v jamomernici in v fasciklih VI in VIII. — 13. AS, Steiermärk. Berghauptbuch... V. Rudarska knjiga A, str. 465. — 14. Der Berg-

werks-Betrieb za citirana leta. — 15. Der Bergwerks-Betrieb za leto 1863. — 16. AS, Posestna knjiga, str. 114, in Verschiedene Werkskomplexe, Suppl. Band, sign. M 3, str. 347, 355, 436. — 17. Der Bergwerks-Betrieb za citirana leta. — 18. Oesterr. Zeitschrift, XXIII, 1875, str. 123, XXIV, 1876, str. 103, ter Der Bergwerks-Betrieb za citirano leto. — 19. Der Bergwerks-Betrieb za citirana leta. — 20. Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, III. Teil, Kärntner Eisen (Archiv... 41. u. 42. Bd), Klagenfurt 1953, str. 101, 106, 122. — 21. ARZ, fasc. VI in VIII. — 22. Der Bergwerks-Betrieb za citirano leto.

